

**REAL SINIF KUZATUVLARI ASOSIDA MULTIMEDIA MUHITIDA
TALAFFUZ O'RGATISH SAMARADORLIGI: BOSHLANG'ICH EFL
TAJRIBASI (13.00.02)**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19446923>

Yoqubjanova Mohlaroyim Abdumalik qizi

O'zMPU tayanch doktaranti

O'zbek tilida annotatsiya. Ushbu tezisda boshlang'ich sinflarda ingliz tili (EFL) talaffuzini multimedia muhitida o'rgatish samaradorligi real sinf kuzatuvlari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi multimodal resurslar (audio, video, interaktiv mashqlar) yordamida segment va suprasegment birliklarni o'zlashtirish dinamikasini aniqlashdir. Metodologiya sifatida tizimli kuzatuv, o'qituvchi kundaligi, o'quvchi nutq namunalarining audit tahlili hamda pretest-posttest solishtiruvi qo'llandi. Natijalar multimedia asosidagi qisqa, lekin muntazam mikrodrillar artikulyatsion aniqlik va tinglab farqlashni oshirishini, xatolar esa ko'proq ona tili interferensiyasi va ortografik tayanchga suyanish bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Ilmiy yangilik real sinf sharoitida multimedia vositalarini minimal yuklama bilan integratsiya qilish va talaffuzdagi o'zgarishni kuzatuv ma'lumotlari bilan asoslashdan iborat.

Rus tilida annotatsiya. Ushbu tezisda boshlang'ich sinflarda ingliz tili talaffuzini multimedia muhitida o'rgatish samaradorligi real sinf kuzatuvlari asosida yoritiladi. Maqsad audio, video va interaktiv mashqlar orqali segment hamda suprasegment ko'nikmalar rivojlanishining sinf ichidagi dinamikasini aniqlashdir. Metodlar sifatida tizimli kuzatuv, o'qituvchi kundaligi, o'quvchi nutq namunalari audit tahlili va pretest-posttest taqqoslash ishlatildi. Natijalar muntazam mikrodrillar artikulyatsion aniqlik va fonematik farqlashni kuchaytirishini, xatolar esa ona tili interferensiyasi va yozuvga ortiqcha tayanish bilan izohlanishini ko'rsatadi. Yangilik real sharoitda multimedia integratsiyasining amaliy modeli va kuzatuvga tayangan dalillashdir.

Ingliz tilida annotatsiya. Ushbu tezisda boshlang'ich EFL sinflarida talaffuzni multimedia muhitida o'qitish samaradorligi real sinf kuzatuvlari asosida tahlil qilinadi. Maqsad audio, video va interaktiv topshiriqlar orqali segmental va suprasegmental ko'nikmalar shakllanishining amaliy dinamikasini aniqlashdir. Metodlar: tizimli kuzatuv, o'qituvchi reflektiv kundaligi, o'quvchi nutq namunalarining audit tahlili hamda pretest-posttest solishtiruvi. Natijalar qisqa va

muntazam multimodal mikrodrillar artikulyatsion aniqlik va tinglab farqlashni oshirishini, barqaror xatolar esa L1 interferensiyasi va ortografik effekt bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Ilmiy yangilik sinf ichidagi minimal resursli multimedia integratsiyasi modeli va empirik kuzatuv dalillaridir.

Kalit so'zlar (o'zbek): multimedia muhit; talaffuz o'rgatish; real sinf kuzatuv; boshlang'ich EFL; fonetik interferensiya; suprasegment ko'nikmalar; mikrodrill

Kalit so'zlar (rus): мультимедийная среда; обучение произношению; наблюдение в реальном классе; начальный EFL; фонетическая интерференция; супrasegmentные навыки; микродрилл

Kalit so'zlar (ingliz): multimedia learning environment; pronunciation instruction; classroom observation; primary EFL; phonetic interference; suprasegmental skills; micro-drills

Tezisning asosiy qismi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili talaffuzini shakllantirish masalasi EFL sharoitida kommunikativ kompetensiyaning eng nozik, lekin ko'pincha chetga surib qo'yiladigan tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich bosqichda o'quvchi tilda hali barqaror lug'at va grammatik tayanchga ega bo'lmaganligi sababli og'zaki nutqning eshitish-artikulyatsion mexanizmlari tezroq va "xatoni muzlatib qo'yish" xavfi yuqoriroq sharoitda shakllanadi. Shuning uchun talaffuzni erta davrdan boshlab maqsadli tashkil etish keyingi yillarda ravonlik, eshitib tushunish va o'z-o'zini nazorat qilish kabi ko'nikmalarning sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. An'anaviy sinf amaliyotida talaffuz ko'pincha o'qituvchi namunasini takrorlash bilan cheklanadi, bunda namunani bir xil tembr va tezlikda ko'p marta eshitish imkoniyati hamda individual farqlarni hisobga oluvchi qayta aloqa yetarli bo'lmaydi. Multimedia muhitining didaktik qiymati shundaki, u tovushni ko'paytirish, sekinlashtirish, vizuallashtirish, segmentlarga ajratish va o'yinlashtirilgan takrorlash orqali o'quvchi uchun ko'p kanalli idrokni tashkil etadi; bu esa ishchi xotira yuklamasini oqilona boshqarish va fonologik kodlashni barqarorlashtirishga xizmat qiladi [1; 6]. Biroq multimedia vositalari o'z-o'zidan natija bermaydi: ular real sinf sharoitida, vaqt cheklovi, texnik uzilishlar, o'quvchi motivatsiyasi va o'qituvchi kompetensiyasi omillari ta'sirida turlicha ishlaydi. Shu sababli ushbu tezis multimedia asosidagi talaffuz o'qitish samaradorligini nazariy da'volar emas, balki real sinf kuzatuvlari orqali asoslashni maqsad qiladi.

Tadqiqotning obyekti boshlang'ich sinflarda EFL talaffuzini o'qitish jarayoni bo'lib, predmeti esa multimedia muhitida tashkil etilgan fonetik mashqlar va ularning o'quvchi talaffuzidagi o'zgarishlarga ta'sir mexanizmlaridir. Ishning maqsadi real sinf kuzatuvlari asosida multimedia vositalari yordamida segment

birliklar (alohida fonemalar, minimal juftliklar, bo'g'in tuzilishi) va suprasegment birliklar (urg'u, ritm, intonatsiya)ni o'rgatish samaradorligini aniqlash, samaradorlikni oshiruvchi hamda cheklovchi omillarni tavsiflashdan iborat. Maqsaddan kelib chiqib, quyidagi ilmiy vazifalar izchil hal etildi: boshlang'ich o'quvchining talaffuz xatolarida ona tili interferensiyasi va ortografik omilning ulushini ajratib ko'rsatish; multimedia asosidagi mikrodrillar, tinglab farqlash mashqlari va vizual-artikulyatsion ko'rsatmalarni sinf darslariga integratsiya qilishning amaliy modelini ishlab chiqish; pretest-posttest hamda audit tahlil orqali o'zgarish dinamikasini baholash; kuzatuv ma'lumotlari asosida metodik tavsiyalarni umumlashtirish.

Nazariy asos sifatida fonetik ko'nikma shakllanishining eshitish va artikulyatsiya o'rtasidagi ikki yo'nalishli bog'liqligi, shuningdek chet tilini o'rganishda ona tili fonologik tizimining filtr vazifasi bajarishi haqidagi qarashlar qabul qilindi [2; 3]. Boshlang'ich bosqichda o'quvchi ko'pincha yangi tovushni o'z tizimida mavjud eng yaqin tovushga "moslab" eshitadi va talaffuz qiladi; demak, faqat takrorlash emas, balki farqlash (discrimination) va ongli e'tibor (noticing)ni uyg'otuvchi topshiriqlar zarur. Multimedia muhitida aynan shu komponentlar kuchayadi: tovushni turli spikerlar ijrosida eshitish, minimal juftliklarni tezkor tekshirish, vizual spektrogramma yoki lab-harakat animatsiyasi orqali artikulyatsion belgini ko'rish o'quvchi uchun "yangi tovush"ni sezilarli qiladi [1]. Shu bilan birga kognitiv yuklama nazariyasi nuqtayi nazaridan, multimedia materiallarining ortiqcha bezagi yoki maqsadsiz ko'p kanallilik e'tiborni chalg'itishi mumkin; boshlang'ich yoshda qisqa, maqsadli, takrorlanadigan, natijani darhol ko'rsatuvchi formatlar ko'proq samara beradi [6]. Demak, samaradorlik multimedia mavjudligida emas, balki uning didaktik dizaynida va sinf ritmiga mos integratsiyasida namoyon bo'ladi.

Metodologik yondashuv sifatida real sinf kuzatuv markazga qo'yildi. Tadqiqot kuzatuvga tayangan holda kichik miqyosli amaliy tajriba ko'rinishida tashkil etildi: bir nechta parallel boshlang'ich guruh darslarida talaffuz komponenti bir xil maqsadli birliklar bo'yicha o'qitildi, biroq bir guruhda multimedia asosidagi mikrodrillar va interaktiv tinglab farqlash mashqlari muntazam qo'llanib borildi, ikkinchisida esa asosan o'qituvchi namunasiga tayangan an'anaviy takrorlash usuli ustun bo'ldi. Ma'lumotlar uch manbadan yig'ildi: tizimli kuzatuv protokollari (darsdagi faol ishtirok, xatolar tipi, o'z-o'zini tuzatish holatlari), o'qituvchi reflektiv kundaligi (qiyinchilik va yechimlar, texnik sharoit, vaqt taqsimoti), hamda o'quvchilarning qisqa nutq namunalarini pretest va posttestda yozib olish. Nutq namunalariga audit tahlil qo'llanib, segmental aniqlik (maqsad tovushni to'g'ri

hosil qilish), farqlashdagi xatolar (minimal juftliklarda adashtirish), suprasegmental belgilar (soʻz urgʻusi, gap intonatsiyasi) boʻyicha sifat koʻrsatkichlari qayd etildi. Tadqiqot dizayni real sinf sharoitini buzmaslik, yaʼni oʻquv jarayonini tajriba laboratoriyasiga aylantirmasdan, amaliyotdagi tabiiy oʻzgaruvchilarni ham kuzatish imkonini berishi bilan ahamiyatlidir.

Kuzatuvlar shuni koʻrsatdiki, multimedia asosida tashkil etilgan talaffuz bloki darsning 7–10 daqiqalik qisqa segmentlari koʻrinishida berilganda eng yuqori natija kuzatiladi. Bu segmentlarda odatda uch bosqich izchil ishladi: birinchi bosqichda oʻquvchi tovushni yoki urgʻu namunalarini “tanib olish” uchun eshitadi va farqlaydi; ikkinchi bosqichda artikulyatsiya koʻrsatmasi (lab-til holati, nafas, ovoz bogʻlamlari ishtiroki) vizual tayanch bilan beriladi; uchinchi bosqichda oʻquvchi qisqa mikrodrillar orqali tezkor takrorlaydi va darhol tekshiradi. Real sinf sharoitida aynan tekshiruv mexanizmi muhim boʻlib chiqdi: interaktiv platformalarda “toʻgʻri-notoʻgʻri” signali yoki audio namuna bilan solishtirish oʻquvchining oʻz-oʻzini nazorat qilish odatini kuchaytirdi, oʻqituvchi esa yakka tartibdagi xatolarni koʻproq nishonga ola boshladi. Kuzatuv protokollarida multimedia guruhida oʻz-oʻzini tuzatish holatlari tez-tez uchrashi qayd etildi; anʼanaviy guruhda esa oʻquvchi xato talaffuzni oʻqituvchi toʻxtatmaguncha davom ettirishga moyil boʻldi. Buni shunday izohlash mumkin: multimedia muhitida qayta aloqa tezligi yuqori boʻlgani sari oʻquvchi xatoni “kechikkan” tuzatishdan koʻra “darhol” tuzatishga oʻtadi, bu esa fonetik avtomatlashuv jarayonida muhim omildir [1; 4].

Segmental koʻrsatkichlar boʻyicha eng sezilarli oʻzgarishlar minimal juftliklarda tinglab farqlash mashqlari muntazam qoʻllangan holatlarda kuzatildi. Boshlangʻich EFL tajribasida koʻp uchraydigan muammo shundaki, oʻquvchi tovushni notoʻgʻri eshitgani uchun notoʻgʻri talaffuz qiladi; demak, artikulyatsion koʻrsatma yakka oʻzi yetarli emas. Multimedia yordamida oʻqituvchi turli tezlikdagi audio, turli spikerlar talaffuzi, hamda fonematik kontrastlarni ketma-ket eshittirib, oʻquvchining “eshitish kategoriyasi”ni kengaytira oldi. Bunda oʻyinlashtirilgan format (masalan, tezkor tanlash, moslashtirish, takrorlashni ball bilan baholash) motivatsiyani oshirdi, biroq kuzatuvlar shuni ham koʻrsatdiki, raqobat elementi haddan tashqari kuchaysa, ayrim oʻquvchilar tezlik ortidan quvib aniqlikni yoʻqotadi. Shuning uchun real sinfda muvozanat zarur: avval aniqlik, keyin tezlik. Bu xulosa metodik jihatdan muhim, chunki boshlangʻich bosqichda talaffuzdagi kichik ogʻishlar keyinchalik barqarorlashib qolishi, ravonlik oshgan sari esa tuzatish qiyinlashishi mumkin [3; 5].

Suprasegment ko'nikmalar bo'yicha natijalar segmental ko'rsatkichlarga nisbatan sekinroq, biroq barqarorroq shakllanishi bilan ajralib turadi. Multimedia videolarida ritm va intonatsiya tabiiy nutq kontekstida berilgani, ayniqsa qisqa dialog va qo'shiqlar orqali, o'quvchida "intonatsion qolip"ni sezish qobiliyatini uyg'otdi. Real sinf kuzatuvlari shuni ko'rsatdiki, o'quvchi urg'uni ko'pincha yozuvga qarab noto'g'ri qo'yadi: so'zning grafik ko'rinishi urg'u joylashuvini "tahmin" qildirishga undaydi, bu esa ingliz tilidagi urg'u tizimiga mos kelmaydi. Multimedia yondashuvi bu yerda ikki xil yordam berdi: birinchidan, audio namuna urg'uni eshittiradi; ikkinchidan, vizual tayanch (masalan, urg'uli bo'g'inni rang bilan ajratish yoki to'lqin shakli) urg'u kuchini ko'rsatadi. Shunga qaramay, suprasegment ko'nikmalarni faqat video tomosha qilish orqali berish samarali bo'lmadi; u albatta o'qituvchi tomonidan qisqa metalingvistik izoh va sinf ichida jamoaviy "choral repetition" bilan mustahkamlanganda natija berdi. Demak, multimedia o'qituvchini almashtirmaydi, balki o'qituvchining fonetik diqqatini boshqarish imkonini kengaytiradi [4].

Talaffuzdagi xatolar tabiatini tahlil qilishda ona tili interferensiyasi alohida omil sifatida namoyon bo'ldi. Kuzatuvlarda ayrim tovushlar va urg'u modellarida xatolar tizimli takrorlangani, bu xatolarni oddiy "unutish" yoki "e'tiborsizlik" bilan izohlab bo'lmashligini ko'rsatdi. Ona tili fonologik tizimi o'quvchiga "qulay" artikulyatsion yo'lni taklif qiladi; o'quvchi esa kommunikativ vazifa bajarishga intilar ekan, eng qulay yo'lni tanlaydi. Multimedia mashqlari bu odatni faqat shunda o'zgartira oldiki, o'quvchi xatoning ma'noga ta'sirini sezdi yoki eshitishdagi farqni anglab yetdi. Shuning uchun mikrodrillar "mexanik takror" bo'lib qolmasligi kerak: ular minimal semantik kontrastlar, rasmlar, qisqa kontekstlar bilan bog'langanda interferensiya kuchi pasayishi kuzatildi. Bu holat fonetik o'qitishning kommunikativ yo'naltirilgan talablari bilan mos keladi: tovush o'z-o'zicha emas, ma'no farqlovchi birlik sifatida idrok etilganda mustahkamroq o'zlashtiriladi [5].

Real sinf sharoitida samaradorlikka ta'sir qiluvchi cheklovchi omillar ham aniqlandi. Birinchi omil texnik barqarorlik bo'lib, audio sifatining pastligi, shovqin, internet uzilishi kabi holatlar o'quvchi e'tiborini chalg'itadi va o'qituvchining ritmini buzadi. Shuning uchun minimal resursli yechimlar, ya'ni oldindan yuklab olingan audio-video, oflayn ishlaydigan interaktiv mashqlar, hamda karnay sifatini tekshirish kabi tashkiliy choralar zarur. Ikkinchi omil vaqtni taqsimlash bo'lib, multimedia ko'pincha darsni "sekinlashtiradi" degan stereotip mavjud; kuzatuvlar esa aksincha, yaxshi rejalashtirilgan 7-10 daqiqalik bloklar darsning boshqa qismidan vaqt "yemasdan", balki qayta tushuntirish ehtiyojini kamaytirish

hisobiga umumiy samaradorlikni oshirishini ko'rsatdi. Uchinchi omil o'qituvchining fonetik kompetensiyasi bo'lib, multimedia namunasini to'g'ri metodik vazifaga aylantira olmagan holatda material tomoshaga aylanib qoladi. Demak, multimedia integratsiyasi uchun o'qituvchida kamida uch kompetensiya bo'lishi shart: fonetik tahlil qilish, qisqa diagnostika (qaysi xato tizimli, qaysi xato tasodifiy), hamda tezkor differensial yordam (kimga qaysi mashq kerak) [2; 4].

Pretest-posttest yozuvlari va audit tahlil natijalari umumiy tendensiyaning ko'rsatdi: multimedia guruhida segmental aniqlik va farqlash ko'rsatkichlari ko'proq ijobiy siljidi, suprasegment ko'nikmalar esa, garchi hamma o'quvchilarda bir xil tezlikda bo'lmasa-da, intonatsion "tabiiylik" belgilarida o'sish berdi. Eng muhim kuzatuv shundaki, multimedia mashqlari o'quvchi uchun talaffuzni "alohida fan" emas, balki darsning tabiiy va qiziqarli qismi sifatida qabul qildira oldi; bu esa psixologik to'siqlarni kamaytiradi. Shu bilan birga, ayrim o'quvchilar multimedia yordamida ham xatoni barqaror saqlab qoldi, buning sababi ko'proq individual eshitish sezgirligi, uyda takrorlash imkoniyati va umumiy tilga qiziqish darajasi bilan bog'liq bo'ldi. Demak, multimedia samaradorligi guruh miqyosida oshsa-da, individual trajektoriyalarni ham hisobga oladigan moslashuvchan yondashuv zarur.

Xulosa. Real sinf kuzatuvlari multimedia muhitida talaffuz o'rgatish boshlang'ich EFL bosqichida samarali ekanini, ayniqsa qisqa va muntazam mikrodrillar, tinglab farqlash topshiriqlari hamda vizual-artikulyatsion tayanchlar uyg'unligida segmental aniqlik va fonematik farqlash tezroq rivojlanishini ko'rsatdi. Suprasegment ko'nikmalar esa audio-video kontekst, jamoaviy takror va o'qituvchining qisqa metalingvistik izohi birlashganda barqarorroq shakllandi. Tadqiqot multimedia vositalarining didaktik qiymati ularning ko'pligida emas, balki minimal yuklama bilan dars ritmiga mos integratsiyasida ekanini asoslaydi. Amaliy tavsiya sifatida har bir darsda 7-10 daqiqalik fonetik blokni joriy etish, unda avval farqlash, so'ng artikulyatsion ko'rsatma, keyin mikrodrill va tezkor tekshiruv ketma-ketligini saqlash hamda ortografik effektni kamaytirish uchun audio tayanchni ustun qo'yish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mayer R. E. Multimedia Learning. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 304 p.
2. Щерба Л. В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. Москва: Академия, 2003. 160 с.

3. Celce-Murcia M., Brinton D. M., Goodwin J. M. Teaching Pronunciation: A Course Book and Reference Guide. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 508 p.
4. Passov E. I. Kommunikativnyy metod obucheniya inostrannomu govoreniyu. Moskva: Prosveshchenie, 1991. 223 s.
5. Jalolov J. J. Chet til o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2012. 352 b.
6. Sweller J. Cognitive Load Theory. New York: Springer, 2011. 155 p.